

Радоје Симић

О БЕЛИЋЕВУ ПОЈМОВНО-ТЕРМИНОЛОШКОМ СИСТЕМУ
СА ГЛЕДИШТА НАУКЕ О СТИЛУ

1. „Од свих области језика – с правом тврди М. Ковачевић у свом приказу стилистичких радова Белићевих – Александар Белић се понајмање научно бавио стилистиком. Наиме, Белић је, што за њега није својствено, више писао о доприносима појединих свјетских аутора стилистици – него што се сам, у теоријским или емпиријско-теоријским радовима, посвећивао њеним проблемима. Друкчије речено, више је приказивао (популарисао) стилистику него што ју је истраживачки продубљивао у примјени и разради њених критерија”. Подвргавши свестраној анализи Белићеве погледе на стил и стилистику, и његове аналитичке и критичке осврте на језик неких песника свог времена – Ковачевић, служећи се делом управо Белићевим речима, овако закључује: „Иако се декларативно изјашњавао против поистовјеђивања норме граматичке и норме стилистичке, у наведеним је текстовима Белић норму стилистичку подвео под норму граматичку. С те стране (посматране) његове анализе заправо су прије нормативнограматичке неголи праве стилистичке анализе. Те анализе подређене су једном једином циљу да се покаже да ’књижевници, који су ствараоци књижевног језика, морају бити његови одлични познаваоци. Они су дужни да се брину и о лепоти и о чистоћи његовој, јер без лепоте језика нема ни лепоте књижевног дела. Њихово право стварања нових особина књижевног језика истиче из њихових дужности – одличнога познавања његова, па зато ’граматичари морају износити када који књижевник пређе границе утврђене природом нашег језика; али то не значи да имају права да одрекну уопште књижевницима право стварања књижевног језика” (Ковачевић 2000: 127–134). Ствар дакле са стилистичким погледима Белићевим стоји тако да му се не могу изрећи ласкаве похвале. Али сасвим друкчије, не само са општега лингвистичког већ и стилистичког становишта, можемо судити о Белићевом доприносу науци о језику. У тој сфери он је утврдио многе језичке црте које су или основ стилистичких особина, или и саме улазе у репертоар стилистичких проблема.

2. Белић је творац научног погледа на стилистику код Срба. Своја схватања развијао је и у општим разматрањима о језику, али и у истраживачким подухватима на широком плану, разрађујући поједина питања и проблеме који се тичу теорије и историје српск(охрватск)ог језика. Конзистентно је своја теоријска уверења изложио у књизи 'О језичкој природи и језичком развоју', чији је први део настао пред Други светски рат, и вероватно током рата, а други петнаестак година касније. У овим књигама језик се третира у контексту тадашњих теоријских кретања светске лингвистике, а познато је да је Белић у тим кретањима узимао и директно видног учешћа. Са гледишта које ми овде заступамо интересантнија је прва књига, па ћемо се у својим разматрањима углавном позивати на њу, али нећемо сасвим запоставити ни другу.

3. У његовом терминолошком систему примењеном у овим књигама ретко се сусрећу стилистичке теме и стилистички називи; а и кад су употребљени, ти називи по правилу немају стварни стилистички смисао, већ више упућују на неке језичке појаве које је требало посебно истаћи и издвојити као такве – као језичке феномене.

а) Тако, износећи идеје Карла Фослера о језику као превасходно индивидуалној појави, он наводи и Фослеров термин 'стил' за индивидуално остварење језика (Белић 1958: 208–209): „Стил је индивидуална примена језика за разлику од опште. Али и општа није у основици ништа друго него приближан збир ако је могуће свих, или бар најважнијих, индивидуалних примена језика” (Фослер 1904: 15–16). Белићев третман ове иначе за стилистичку теорију значајне дихотомије између општег и индивидуалног у језику – не прелази оквир прости напомене, и не изазива никакве асоцијације које би упућивале да он увиђа стварни значај те околности.¹

б) Даље, говорећи о пореклу индоевропских падежа, он их изводи из синтагматских секвенци претпостављајући да је првобитно стање у њима засведочено сложеничким твореницама, у којима се то стање на неки начин сачувало (Brugmann 1906: 112, у: Белић 1958: 217): „Ст. инд. *aĵa-garaas* 'Ziegen-verschlingend', грч. *αγρονομοσ* 'Landbewohnend' (сл.) *медвјед* 'Honigesser', *griva-badhas* 'am Hals gebunden'...”

„Ја се нећу – наставља Белић објашњавајући ове односе – упуштати у питање да ли су све сложене речи у овом облику како сам их навео, тј. у оном поретку како овде иду, – првобитне и најстарије, има на пр. доста индоевропских сложеница са првим чланом у синтагми као управном речју.

¹ Другом приликом он, приказујући Балијеве погледе на стил, утврђује стварни значај те – у ствари Де Сосирове – дихотомије, и компетентно расправља о њој. Исп. о томе поменутој студију М. Ковачевића.

Вероватно је чак да у њима има извесне систематизације или стилизације; али је несумњиво да је у њима оно што нас највише у овом тренутку занима старо и традиционално, а то је: да се само напоредношћу управне и зависне речи у синтагмама – могу исказати најразличнији падежни односи”.

Термин ’стилизација’ овде управо значи отклон од првобитног стања, преоблика, еволуцијска мутација или сл. – и стабилизација тога новог стања. Ова је појава према томе свакако објашњива у појмовима отклона од система и др., али тешко да је реч о стилистичком отклону ако Белић мисли на знаковну афилијацију, тј. прелаз из једнога аутоидентичнога стања у друго, или на еволуцијску алтернацију – као што нам се чини да мисли. Јер стилистичари, без обзира да ли су свесни тога или не, о отклону као стилској појави суде само као о варијацији знака у оквиру исте индивидуалне форме или структуре схваћене као организован скуп форми. Стилистички отклон дакле није ништа друго до смена варијаната једнога и истог знаковног ентитета, док је међузнаковна смена или алтернација нешто друго – то је лингвистичка појава.

4. Термин ’метафора’, ’метонимија’, ’синегдоха’ и сл. – служе Белићу за обележавање семантичке транспозиције речи уопште и као творбеног процеса.

а) „Потекла – вели он на једном месту у својој књизи о језичкој природи, – а по њему Бузук (1918: 62, у: Белић 1958: 16) – сасвим је тачно увидео да реч *голова* има у руском језику три различне употребе (,) три различна значења: нпр. *только голов скота* ’толико грла, комада стоке’, *стоять на головах* ’чинити крајњи напор’ и *городской голова* ’председник општине’, објашњавајући прву синегдохом, другу – метонимијом, трећу – метафором; али, у ствари, све то троје, и синегдоха, и метонимија, и метафора, истиче из основне особине самосталних речи у несамосталној употреби: да се из комплекса појединачних особина које се садрже у претстави предмета могу у несамосталној употреби њиховој, напр. као детерминатива, излучити сва та значења, на тај начин што се помоћу њих, тако издвојених значења, откривају они моменти из језичког потенцијала других речи који су се желели или хтели открити. Синегдоха, метонимија, метафора и још други тропи и фигуре – садржавају се, на тај начин, у природи језика и из ње потичу”.

б) Код Белића налазимо и термиолошки обрт ’гласовна метафора’ којим он обележава процес одвајања гласовног комплекса од извора који га је створио, раскидања природне везе, и везивања његовог за неки садржај путем правила, како би рекао Јакобсон. „Очигледно је напр. – упозорава Белић – да је *ахатъ* (исп. такође *охатъ*) у руском језику поста-

ло од узвика *ах!* 'изумление, удивление; радост, надежда; внезапность, испуг; горе, отчаяние' (Даль с. в.), па ипак оно значи 'дивится, радоватся чему, горевать, стонать, восклицать *ах!*' Значење овог глагола ипак су нешто друго неголи сам узвик *ах!* Чим је *ахатъ* почело да значи 'дивити се итд.', њиме се почело називати оно стање у коме се налазио човек са узвиком *ах!* То је очигледно чисто лингвистичка појава, па је термин 'метафора' по смислу лингвистичка ознака, а не стилистичка.

5. Интересантна је у овом контексту и једна Белићева напомена о терминима и терминологији (1958: 3), која би се у извесном смислу могла тицати и живота речи уопште. На једној страни Белић изјављује да су термини „увек помало условни”. На другој пак, он им придаје моћ да утичу на (научну) мисао, на њен развој или заостајање. „Уствари, са терминима увек иду донекле и стари појмови који, једном учвршћени, не дају нашој мисли да се од њих потпуно ослободи. И највећи су међу испитивачима језика (Белић мисли на граматичку терминологију и на граматичарске невоље са терминологијом, али његови налази сигурно важе и за друге области научног рада и научног израза, а и живота језика уопште – Р. С.), бар донекле робовали тој традицији”. И на крају, на примеру граматичке терминологије, показује какав је однос лексичког фонда и мисаоних категорија у колективу који се служи датим језичким средствима уопште: „Грамматички термини наше науке – по њему – претстављају, уствари, оно и онак(в)о научно мишљење о језику как(в)о је било у науци када су они стварани”.

6. Наравно, рекло би се да покушај генерализовања закључака о терминима на целокупни лексички фонд нема основа, јер језик науке има сопствене законитости функционисања и развоја. Али пажњу с тим у вези привлаче две ствари.

а) Прво је коментар великог руског психолога С. Л. Рубинштејна (1973: 523) о односу језика и мишљења уопште (Симић 2001: 213): „У оној мери – мисли он – у којој су прихваћене и утврђене мисаоне форме оне епохе у којој су настали језички облици, ти језички облици неизбежно одступају од мисаоних форми следеће епохе. Језик је архаичнији од мишљења”. Језичке форме, било лексичке, морфолошке, или синтаксичке, у крајњој линији су одраз старијих облика мишљења, и не подударују се са мисаоним облицима времена у којем служе као средство комуникације. Али не само појединачни облици, већ и начини систематисања тих облика у језику и мишљењу не могу бити подударни – не само по сили еволуцијског заостајања језика за духовним развојем, већ и по сили различитих могућности изградње дистинкцијских обележја и мрежа њихових односа, на једној страни у фонијској материји, а на другој у духовним ткивима мисли.

б) Други је факат постојања једног типа језичких истраживања која постоје и развијају се рекло би се мимо лингвистичке теорије, и упркос њој, служећи се готово илегално њеним категоријама класификације и интерпретације факата. Једна од тих дисциплина јесте ономастика, пре свега ономастика народних говора. Она између осталог оперише такође појмовима 'термин' и 'терминологија': терминологија покућства, овчарска, ратарска, ткачка, зидарска; терминологија народних обичаја, терминологија верских, враџбинских и других појмова итд. Све су то утврђени лексички фондови са специфичном употребом, који подсећају на терминолошке системе у науци и струкама, иако се не може утврдити да су истоветни с њима. Као терминологизацијска, тако и општа систематика језика има огромног удела у његовом животу и развоју. Она дакле према духовној сфери стоји у односу застарелих форми које нису адекватни израз покретљивијих иновацијама податнијих духовних облика – и то ствара извештан напон између звуковне и семантичке стране језичких појава, како у еволуцијској, тако исто и у функционалној перспективи.

7. Нас у овом тренутку занима управо потоња проблематика, па ћемо се окренути њој. Рећи ћемо да се на релацији између звука и значења ствара, рекли бисмо, напонско поље у којем језички облици постају стилски активни. Стварају се услови за стилску активност језика као целине и његових елемената понаособ (Симић 1991а, 1997б). Ми наравно не мислимо да је језик својом целокупношћу одредљив ни као архаизам ни као неологизам како мисли нпр. Карл Фослер, али мислимо да је део језичког корпуса или на једној страни архаичан, или пак на другој још недовољно изграђен иновативни материјал. И један и други неадекватни су функционално, и ово је свакако један од узрока који условљава настанак поменутога напона, што је темељ за стилску активност језика. Размотрићемо неке Белићеве појмове управо са тог гледишта.

1. Белићеви лингвистички појмови и термини и њихов значај за науку о стилу

1. Белићеве напомене о стилистичкој проблематици, а посебно о терминима и терминологији – само су мали екскурс када се мере према његовим погледима на опште механизме језичког живота и развоја. Познати су, али у атмосфери послератног развоја друштвених односа и положаја науке у тим односима остали непримећени његови погледи о тзв. језичким константама. Он је те погледе изнео у својој књизи о природи језика и језичком развоју, а касније их је поновио и развио у тексту

написаном у одбрану свог научног и личног интегритета (Стевановић 1954). Но сем тога Белић је пажњу обратио и на појмовни апарат тадашње светске лингвистике и дао значајан допринос његовом разјашњавању и продубљивању. Навешћемо оне његове термине који представљају темељ и исправног погледа на стил и стилистику.

2. У расправи о Белићевим терминима цитираћемо свакако његова мишљења, а затим ћемо сваки пут приложити и своје тумачење, из којег ће се видети у чему је значај тих мишљења за стилистичка истраживања у језику, и за заснивање и развој научног погледа на стил.

2.1. Статика и динамика у језику. Језичке константе

1. Белић своја схватања о статистици и динамици темељи на Де Соси-ровом учењу о језику као лингвистичком систему и говору као комуникативној језичкој активности, на једној страни; и на другој о статусу језичких јединица и структура у оквиру та два феномена, и о развоју језика. У расправи међутим он губи из вида да се ту ради о укрштеним дихотомијама, и све углавном своди на еволуцијски план. Но језичка динамика тиче се и његових структурних и комуникативних функција.

а) Белић најпре утврђује да „се у језику морају издвојити поједина стања језичка у којима влада извесна уједначеност”. Али та уједначеност је само привидна, јер испод ње и у позадини ње дешавају се сталне промене. „У статичком стању, и поред уједначености која јој даје главни карактер, има и нечег динамичког, што даје клице за ново стање. То су сва појединачна остваривања поменутих уједначености у којима се, поред заједничког и поред новоствореног и први пут убаченог у језички саобраћај, налазе и ситна померања онога што је традиционално добивено и што се развија у свести сваког појединца. Све то заједно спрема ново језичко стање. Према томе, иако у једном стању преовлађује статика, у њему се као напоредна сила, макар и у мањем обиму, јавља језичка динамика. У новом стању остварено је много спорадичних елемената ранијег стања и много оних који су чинили главну садржину ранијег стања. Разлика између њих и чини дијахронију” (Белић 1958: 300). Језичка динамика се дакле, управо како је и Де Сосир схвата, и код Белића дефинише као смена развојних фаза у његовом развоју. Динамика је дијахронијска перспектива језичког развоја. И кад у први план постави дешавања у језичком пресеку, он та дешавања представља као мноштво неприметних помака, ситних мутација и иновација, које у свом укупном зброју и напредовању условљавају смену једне фазе другом. Ту он види, рекосмо, само еволуцијске моменте, а не

и кретања која прате, или боље: која су вид размене материја у језичком организму док функционише као средство комуникације.

б) Верујући у преминацију еволуцијских кретања у језику над моментима који се супротстављају промени и доприносе консолидацији система, Белић закључује: „Једина права сталност у језику јесте промена”. „Чим промене толико владају свим језичким стањима – наставља он, – несумњиво је да оне нису произвољне. Оне зависе од везе језичких чињеница са духовном природом човековом и од духовних услова који су им у основици. То значи да је у језику стално само оно што промене изазива и чија унутрашња творачка моћ никада не престаје. Те духовне услове ја бих назвао језичким константама” (301). У другој књизи Белић затим подробније расправља о константама, па издваја тзв. језичке константе, на једној, и функционалне, на другој страни. Прве су већ поменути духовни услови за језички развој, а друге се могу дефинисати као синтаксичке позиције – јер ове руководе категоризацији речи на врсте. Он наима мисли: „да је функција субјекта стварала или предметну реч или реч са предметском функцијом; функција предиката... стварала је од имена глаголску реч уколико та реч није и сама по себи глаголска. Субјекатска је реч, начињена од детерминативне (глаголске или придевске речи), значила предмет (жив или неодушевљени) или реч са именичком функцијом...” (45).

2. Иако на приказаном месту и у контексту расправе о статистици и динамици Белић не указује на функционалну страну овог проблема, он у другим својим разматрањима ипак и томе поклања пуну пажњу, наравно не дајући му онај значај који имају развојне тенденције и промене преко којих се читују.

а) Тако у расправи о реченици као актуализацијској структури, он овој признаје творачки карактер: „Веза међу појмовима, која је карактеристична за реченицу..., даје увек нешто ново... Она је (та веза – Р. С.), како је говорио професор Фортунатов, творачки моменат у реченици” (96).

б) У виртуелном стању језичка јединица представља само апстракцију различитих остварења, актуализацијских подухвата који су реална основица поменуте апстракције. „Језичка апстракција садржи у себи отиске од свих појединачних остварења њених” (297). „Само целокупност и ’језика’ и његовог говорног остваривања, које показује унутрашњу садржину језичких апстракција и на њих, са своје стране, делује јер и само остваривање језичких апстракција даје често и нове елементе, – обухвата сва језичка средства која се при споразумевању примењују и дају праву претставу о језику” (298).

(ба) Према фонеме као гласовној апстракцији стоји остварење гласа у појединачном говорном чину. „Фонеме служе да се диференцирају саставни делови језичке апстракције (тј. опште претставе које су у основици речи), међутим, гласовна остварења, која садржавају у себи фонеме, у појединачним су гласовним чиновима и њиховим групама. Али... и ти појединачни чинов и њихове групе... служе да се помоћу њих појединачни предмети, који се за њих везују, разликују од других сличних предмета обухваћених општом претставом...” (287).

(бб) Исто се дешава и са речима, а што Белић накнадно утврђује у другој књизи својих истраживања (1959: 129): „Речи претстављају као знаци (обележја) предмете и особине, а затим и све оно што се развија укрштањем једног и другог. Она се у језику стално 'актуализирају', тј. значе нов предмет или особину узету из друге везе. То даје могућност речима да добију од новог предмета који претстављају или од нове особине коју значе и нова значења”.

3. Свакако је у језичкој апстракцији заступљен статички, а у остваривању динамички принцип егзистенције језичких јединица. Препознајемо, према томе, однос језичке јединице – фонеме, морфеме, итд., и њених разноврсних реализација. Реализације се јављају заправо у облику варијаната. Међу варијантама, као и између њих и њихове апстракције која представља општу форму јединице – влада нека врста напона који и омогућава функционисање језичких јединица, и језика као целине. Опет констатујемо да је напон не само услов функционисања језичких форми, тј. њихове комуникативне активности, већ и њихове стилске активности, која се огледа у ономе што Херберт Спенсер у својој филозофији стила назива ефицијентношћу језичког знака (Симић 2001).

2.2. Језичка 'схема' и структура говорних форми

1. За разлику од Де Сосирове представе о језику као систему јединица међу којима владају закономерни односи и говорној активности као области неуређених односа, Белић мисли да су и синтагматске секвенце исто тако уређене као и парадигматски скупови јединица.

2. На примеру реченице он и практично показује како замишља кретање јединице између језичког система и говорне структуре.

а) На једној страни, како рекосмо, он реченици придаје улогу динамичног модалитета егзистенције језичких јединица уопште – реч у њој употребљена подлеже слободном творачком начелу. „Реченица је најпростија и најмања говорна целина у којој се слободном и увек

друкчијом везом појмова нешто ново о њима износи” (96). „Том се везом – истиче Белић – открива увек нешто ново предикатом о субјекту или се даје као такво. Зато смо назвали реченицу најзнатнијим језичким творачким средством” (182). Ако извршимо неопходна термиолошка померања од логике према лингвистици ових појава, па Белићев ’појам’ заменимо ’речју’, добијамо лингвистичку дефиницију реченице која тачно одговара његовим погледима на језик. Овде је говорни ланац представљен као след међусобно повезаних речи, који је „увек друкчији”, дакле покретљив и тешко ухватљив за проучаваоца.

б) Али реченица је само привидно слободна. У суштини она има сопствену структуру, граматичку схему, како каже Белић, која је чини и системском јединицом, уклопљеном у парадигматске односе. „И реченица има своју реченичну форму, која зависи од исказивања слободне везе између субјекта и предиката, своју формалну апстракцију, своју схему”. По томе и она спада у област онога „што се у лингвистичком смислу назива језиком”, дакле језичком систему (96–97).

3. Наведеним објашњењима Белић нас уводи у проблематику односа између парадигматике и синтагматике у језику. Ми из те области издвајамо само питање регуларне структурираности конкретних говорних облика, и њиховог односа према систематским регуларностима. И о томе Белић има изванредних запажања.

а) На једној страни језичке чињенице повезане су парадигматским корелацијама у системе, а језички системи почивају на системима природних односа. „Сви се језички знаци држе у језичком систему тиме што собом обележавају разлику у значењу према другим знацима. Та супротност, или тај однос језичких знакова значајан је елемент у општој повезаности језичких чињеница, заснованој на посредничкој функцији тих знакова између претстава и појмова и њихова остварења, сваки пут другог” (279).

б) „Али сем ове повезаности у којој је свака језичка чињеница засебно средиште откуда полазе везивни конци у најразличнијим правцима, има и језичке повезаности која зависи од необично складне језичке архитектонице, у којој свака реч има своју службу и своје место. Зар у реченици не заузима централно место субјекат којем се приписује предикат, било глагол било која друга реч са глаголском функцијом. Именици, била она субјекат или ма с којом другом службом у реченици, додаје се придев или ма која друга реч са атрибутском функцијом; придеву се додаје прилог или прилошки употребљена реч; глаголу се додају или одредбене речи као прилози или допунске које претстављају именице у зависним

падежима и сл. Све ове речи могу имати и своје допуне и одредбе које се могу претворити и у целе зависне реченице. Све је ово повезано тако непосредним узама да чини једну целину, скроз прозрачну и доследну” (281).

4. Између система и конкретне структуре Белић види хармоничан однос који и сам доприноси поменутој складној архитектоници. „Тешко је замислити већу и изукрштанију повезаност најразличније врсте него што је међу језичким чињеницама. Она је повод сталним преношењима, сталним контаминацијама, заменама и делимичним и потпуним утицајима најразличније врсте. Али то није никакав хаос, већ органска повезаност која омогућује сваком новом факту, свакој речи, синтаксичкој конструкцији, семантичкој нијанси и свему сличном да по путовима опште повезаности нађе себи место и допре неслућеном брзином до нашега сазнања” (280). Али управо последња опаска упућује не само на хармоничност односа, већ и на кретања која су условљена тим односима, а чија је главна сврха – освешћивање пред чињеницама света. Ако постоји кретање, онда постоје и привлачне силе, и то супротстављене једна другој, које условљавају кретање – Белић свакако мисли: и идеја, дакле комуникативних садржаја који се језиком преносе. Но нас занима факат постојања супротности и напона међу језичким чињеницама у систему и структури – међу синтагматским и парадигматским силама које стварају језичку архитектуру. Склад је истовремено и несклад, који омогућује функционисање језика, а и његову стилистичку активност. Централно питање о језичкој природи и функцијама језика јесте кретање идеја и улога њихова у образовању свести о постојању чињеница. Улога језичког елемента јесте најпре усмеравајућа – он трасира пут до свести саговорника; и затим ефицијенцијска – он регулише брзину протока идеја, и њихов интензитет, који се у крајњој линији испољава у виду квалитета комуникације.

2.3. Језичко стварање и језичко грађење²

1. Поменули смо реченицу као творачку појаву у језику. Она је, најпре, схваћена код Белића као веза „појмова” којом се „нешто ново о њима износи” (96). Један од тих појмова јесте субјекат или подмет, а други предикат или прирок. „Из овог односа подмета и прирока – мисли

² Овде се на проблем језичког стварања и језичког грађења осврћемо само узгред. Он је подробније обрађен у нашем раду *О облику, функцији и значењу језичког знака – оглед о лингвистичком учењу А. Белића* (Симић 1976).

Белић – види се јасно да је подмет самостална реч, а да се у прироку нешто износи о подмету, тј. да се нешто, неко стање, нека радња или нека особина приписује субјекту. И предикат није ништа друго него одредба, али одредба нарочите врсте, док је подмет онај појам који се ближе одређује” (97).

2. Белић ове две употребне перспективе речи описује као функције, па утврђује „да се у језику издвајају две моћне функције као услови за стварање основних категорија речи: самостална употреба као услов за стварање именичких речи и несамостална одредбена у најширем смислу речи или предикатска функција као услов за стварање и употребу несамосталних речи” (19).

3. У другој књизи Белић директно утврђује да су „првобитне субјекатске речи биле статичне, а предикатске динамичне. Ово у исто време показује да је и предикативност била првобитно и сама по себи динамична, и да су се глаголи искључиво употребљавали у предикату пре свега због своје динамичке природе” (43).

4. Белић и овде у првом реду мисли на језички развој, и на живот речи у том смислу посматран. Али постоји и комуникативна функција, и дихотомија употребе речи која би била изводљива из Белићеве подметске позиције, насупрот оне која је изводљива из позиције прирочке. Прва је наиме, према нашим истраживањима у *Српској синтакси* (Симић/Јовановић 2002), позиција сигнификацијске, а друга тзв. информативне функције речи. Супротност међу тим функцијама такође условљава извештај напон, сада у конкретној структури – у реченици – из које следи могућност прво комуникативнога, а затим и стилистичкога активирања језичких јединица, у овом случају речи.

3. Вредносни појмови о језику и језичке вредности

3.1. Тежња језика ка савршенству

1. Белић је језичку еволуцију схватио као тежњу језика за савршенством. Са своје стране, савршенство је мерљиво способношћу његовом да служи култури у којој је настао и у којој се развија.

а) „Ступањ развитка једног језика – речи су Белићеве – може се мерити једино према културним и духовним захтевима његових претставника. Никада стање једног језика не може служити као мерило за оцену развитка другог језика. Зато су сви језици света сами својим претстав-

ницима довољни ако се њихове заједнице узму за себе, и зато су њихове потребе једина мера њихова савршенства” (326).

б) Али савршенство језика ипак не постоји као реалност, већ само као стање коме језик у свом развоју стреми. „И поред сталног развитка – мисли даље Белић – и сталног усавршавања језика, језичког савршенства као нечега потпуно завршеног нити је икада било нити га може бити. Њему би се противила језичка природа која одговара природи човечјег духа... Исто онако као што човечји дух иде ка све новим открићима, као што он никада у тражењу и налажењу нових хоризоната не мирује, – тако су стално будне човечје језичке стваралачке моћи у праћењу свих духовних покрета и полета. Чак и сваки, и најнезнатнији појединац, идући за својим мислима и осећањима, стално покреће унапред својим говором, на изванредан начин, језик своје културне или животне средине” (327).

в) „Сасвим противно мировању и укочености, услови усавршавања свих језика у свету и јесу у сталној борби традиционалног језичког ограничавања са слободом сталних тежњи духа ка новим творевинама, чему стоје увек на услузи језичке константе. Из сталног сукоба психички или духовно новостворенога или траженог и граматички устаљеног или већ раније образованог развијају се увек нова средства језичког стварања” (327).

2. Сада Белић и сам утврђује да постоји сукоб супротстављених сила, овде на једној страни духовног, и на другој језичког живота појединца и заједнице. Али и сада он на уму има првенствено динамику језичког развоја и његове покретачке снаге. Но сем тога постоји и функционално комуникативна перспектива овога проблема, и њу Белић дефинише као сукоб између језичке правилности и неприлагодљивости духовног света тој правилности, што рађа стална одступања и девијације.

а) „У овоме сукобу традиционалног и новог огледа се обично однос тзв. психолошке стране језика према граматичкој... Много је било покушаја да се та ’противречност’ у једној реченици, напр. неслагање психолошког и граматичког субјекта или психолошког и граматичког предиката, на неки начин отклони бар у нашем тумачењу ако то не може бити у стварности. Али пре свега, да ли је то противречност? – пита се Белић, па узима Фослеров пример ’Ein erstes Spiel wird euch voguebergeln’, у којем је граматички субјекат ’ein erstes Spiel’ највише наглашен или истакнут део реченице, а то је реченична особина предикатска” (327–328).

б) Данас ми наравно знамо да иза термина ’психолошки’ субјекат и предикат стоје појмови тзв. актуалне тематско-рематске структуре, да је регулатор и показатељ те структуре и односа у њој интонацијска кон-

тура исказне форме, као и да је у наведеном примеру дошло до пуног преокрета у распореду тема и реме. Обично се наине у исказним формама које имају конфигурацију прости реченице рематски део слаже са предикатом, долази дакле у постпозицији, и носилац је интонацијске доминанте. Овде се, обрнуто, слаже са позицијом субјекта, и погађа сам граматички субјекат у антепозицији. То значи да је тематско-рематска структура у реченици примарно еквивалентна субјекатско-предикатској, али да је много покретљивија, па се овом може доћи у сукоб. Додајемо само толико да је у *Српској синтакси* учињена дистинкција између тзв. конструктивне или структурне синтаксе, и комуникативне, као и да се основицом друге код прости реченице сматра тематско-рематска доградња, а субјекатско-предикатски слој јесте конструктивно синтаксичка база.

3. И овде – нема сумње – у случају разлаза међу структурним слојевима – настаје напонско поље које отвара могућност стилистичког активирања форми.

3.2. Јасност

1. Расправљајући о правим и неправим речима, Белић увиђа вишеструке разлике међу њима. Прве су нпр. немотивисане и непродуктивне, а друге обрнуто – мотивисане и продуктивне. И једно и друго у основи значи да речи својим обликом и значењем у првом случају нису у вези са другим речима (пут, дете, жбун), а у другом су повезане с ужим или ширим скупом сродних речи (путовати, путни, путник, путнина, путања, путар, путарина и сл.). У свом развоју свака реч по правилу полази од положаја неправих речи, и креће се ка правој, губећи током времена везе са другим речима. Тиме се реч заправо усавршава, јер поприма једну квалитативну особеност коју Белић назива јасношћу.

а) Када расправља о прастварању речи у тој перспективи, он види њихов пут као пут осамостаљења од услова настанка, а и од сродних речи, а од ових последњих гласовним удаљавањем од њих: „Нема никакве сумње да се, поред извесне слободе речи у избору места (тј. у линеарној дистрибуцији – Р. С.), овим процесом гласовног диференцирања првобитних речи – добивала и јасност у изражавању” (84).

б) У дискусији о односу функције, значења и облика, Белић долази до закључка да се код правих речи ове три њихове перспективе усаглашавају, доводе у склад, међу њима се ствара јединство. А то јединство се опет испољава као јасност у језику. „Шта значи јединство

функције, значења и облика када је оно у природи и када језик тежи да га успостави тамо где се оно ремети? Оно значи јасност у језику, тј. то да свака претстава и сваки појам буду обележени или, боље да речемо, диференцирани групама гласова које су између себе што је могуће мање сличне” (266–267).

в) Када упоредимо ове две тврдње о јасности, примећујемо да се једна тиче квалитета језичког израза, дакле конкретних исказаних структура и њихове ефицијентности; а друга самог система и диференцирања значењских елемената за које су везане.

2. Овде постоји још један моменат који се може подвести под терминолошки кишобран јасноће, а он је супротан претходном. Неправе речи, наиме, нису само у вези са сродним речима у синхроној перспективи, дакле са онима које истовремено постоје и обављају своје функције – већ у дијахроној. У том правцу посматрана, неправна реч је „етимолошки јасна”.

а) „На основу овог основног односа међу правим именицама и неправим није тешко одредити докле ће једна именица чувати карактер неправе речи: све дотле док њен однос према основној речи буде потпуно јасан, докле се значење неправе речи не буде изгубило у новом сложенем значењу дане речи” (25).

б) Еволуција језика иде путем замагљења етимолошке везе и херметизације речи. Показаћемо како Белић (27) из те перспективе гледа на именичке речи: „Нема никакве сумње да именичке речи теже ка својој аутономији, пуној независности од других речи... Прва припрема за то врши се самим поименичавањем речи, тј. самосталном употребом. Даљи је ступањ – или потпуно конкретизовање, тј. потпуно индивидуализовање појмова, или богаћење различним особинама које оне у се примају. Одавде се види да етимолошку везу са основним речима изведене речи кидају у току времена и тек тада постају праве именице”.

в) „Слабљење етимолошке везе истовремено значи појачање функционалне моћи речи, тј. способности да означи свој садржај” (289).

3.3. Естетика у језику

1. Резимирајући своја размишљања о проблему јасности, Белић напомиње да јасност и друга слична својства представљају његову естетску вредност, што је за Белића исто што и вредност стилистичка. Најпре се у том резимеу наглашава још једном „да свако значење речи тежи да буде што јасније и што одређеније одвојено од других значења и од значења других речи, тј. да њихов гласовни састав буде што је могуће

више усамљен. Отуда долази све чешће одвајање речи од њене етимолошке групе” (272). Затим долази оцена смисла те појаве, која гласи да „уколико је која реч етимолошки мање јасна, утолико је способнија да обележи посебан предметни појам, са целим збиром његових особина” (273). На крају долази оцена вредности језичког система са гледишта улоге јасноће и јасних елемената у њему: „И сви језици који граде мноштво различних облика или каквих сличних помоћних средстава, чине то из исте тежње (ка јасности – Р. С.). Одавде се види присна веза естетике и стилистике са лингвистиком. Ако су индоевропски језици развили мноштво формалних елемената, знатно више него многи други језици у свету, они зато имају своју унутрашњу јасноћу и провидност којом се не могу похвалити сви језици света” (273).

2. На једном месту Белић се изјашњава о предмету стилистике, тражећи га у емоционалним и естетским особинама, дакле у балијевским категоријама.

а) „Познато је – каже он о првом моменту – да се проучавањем великог дела психолошких категорија у језику бави стилистика јер су у њиховој основици често узбуркана, узнемирана, емоционална расположења људске природе. Та се расположења стављају обично насупрот мирним, трезвеним, интелектуалним или осећајно уравнотеженим стањима духа у чијим се изразима духовна или психолошка страна слаже са граматичком и која служе као обично или правилно језичко стање” (330). Неемоционалним категоријама бави се граматика, која се на тај начин супротставља стилистици као области емоционалних својстава језика.

б) „Најзад, – изјављује Белић даље – овим се дисциплинама придружује и она естетика у којој се испитује однос књижевних врста према њихову остварењу у књижевном језику или таквих појединачних појава према њиховој изразу” (330).

3. То би значило да је естетика књижевности у ствари језичка естетика. И даље да је предмет стилистике двојак: прво, да она изучава експресивна својства говорног језика; и друго, да се она бави и естетским својствима књижевног дела.

4. Закључак

Општи закључак могли бисмо утемељити на последњим Белићевим интерпретацијама и нашим напоменама о тим интерпретацијама. Наиме, не само синхронно стање језика, већ и језичка еволуција прожета је супрот-

ностима, тј. напоном међу језичким фактима. Напонско поље обухвата и прожима језичку материју у њеној целокупности и испољава се кроз густу мрежу солидарности и супротности међу његовим чињеницама. Напон на једној страни изазива функционалну и стилистичку активност језика, постављајући се у улогу регулатора. А на другој покреће језички развој.

Гранична линија између језичке активности и језичке еволуције обележена је тако што у првој језички знак учествује као аутоидентична јединица која вибрира и варира око једног и истог језгра; док у другој доживљава знаковну мутацију или алитерацију – губи нека знаковна својства која га чине индивидуалном појавом, а добија друга и друкчија.

Стилистичка активност језика, крајњи је закључак, јесте једна перспектива његова живота – она која се тиче квалитативне стране знака, његових односа са другим знацима у систему и његових функција – пре свега функције комуникативне. Ова се последња испољава као ефицијенцијска вредност језичких јединица, структура и језичког система.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1958:** А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју I*, Београд.
- Белић 1959:** А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју II*, Београд.
- Бругман 1906:** К. Brugmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen II*, 1–2, Heidelberg.
- Фослер 1904:** К. Vossler, *Possitivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft*, Heidelberg.
- Ковачевић 2000:** М. Ковачевић, „Белићев погледи на стилистику”, *Српски језик*, V/1–2, 127–143.
- Потебња 1918:** А. А. Потебња, *Очерки по психологији језика*, Одеса.
- Рубинштејн 1973:** S. L. Rubinstein, *Grundlagen der allgemeinen Psychologie*, 8. Aufl., Volk und Wissen, Berlin.
- Симић 1976:** Р. Симић, „О облику, функцији и значењу језичког знака – оглед о лингвистичком учењу А. Белића”, у: *Зборник о Александру Белићу* (ур. М. Стевановић), Београд: САНУ.
- Симић 1997:** Р. Симић, *Увод у филозофију стила*, Београд: Београдски универзитет.
- Симић 2001:** Р. Симић, *Општа стилистика*, Београд – Никшић: НДСЈ – Јасен.

Симић/Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса I-II*, Београд: НДСЈ–Јасен.

Стевановић 1954: М. Стевановић, „О лингвистици професора Белића”, *Јужнословенски филолог*, XVIII, 57–73.

Radoje Simić

ABOUT BELIC'S CONCEPTUAL TERMINOLOGICAL SYSTEM
FROM THE VIEWPOINT OF THE SCIENCE OF STYLISTICS

Summary

1. Aleksandar Belic was least concerned scientifically with stylistics of all the fields in the scope of language. In other words Belic wrote more about the contributions of same world authors to the science of stylistics than he himself devoted in his theoretical or empiric works to its problems. But he is in the true of the word the creator of the scientific outlook upon stylistics with the Serbs. He developed his understanding in the general language consideration as well as in research undertaking in wider terms elaborating particular questions and problems referring to the theory and history of Serbian(Croatian) language. He displayed consistently his theoretical persuasions in the two-part book titled *About Linguistics Nature and Linguistic Evolution*. From the point of view that we support here the first book is more interesting and consequently in our analyses we mainly to it but we didn't completely set aside the latter.

2. In Belic's terminological system applied in these books the stylistic themes and the stylistic names are met rarely; but when those names are used they don't have as a rule actual stylistic meaning but they somehow initiate more into some linguistic developments which should have been specially emphasized and detached as linguistic phenomena. Speaking out about the subject of the science of stylistics emotional and aesthetic qualities are stressed by Alexandar Belic because in his opinion the grammar goes in for unemotional categories and in this way it stands up against stylistics as a field of linguistic emotional qualities. In this sense stylistics and linguistics were associated with that aesthetics looking into the relation of literary parts to their achievements in the standard language or such individual phenomena relation to their expressions.

3. This is to say that the aesthetics of literary is in fact the linguistic aesthetics. And further the subject of the science of stylistics is dual: first, it studies expressive features of spoken language and second, it is concerned with aesthetic features of literary works.